

Etniniai muzikos įrašai pianolai

Darius KUČINSKAS

Lietuvos nacionalinė
Martyno Mažvydo biblioteka

ANOTACIJA. Muzika mechaniniam pianinui – pianolai – dar nėra iki galo ištyrinėta ir įvertinta. Dėl mechaninio muzikos įrašymo muzikologams iki šiol kelia įtarimų tokių įrašų meninė vertė. Vis dėlto gerokai patobulintas instrumentas leido užfiksuoti natūralią pianisto interpretaciją. Tik pastaraisiais dešimtmečiais pradėta tyrinėti žymiausių atlikėjų įrašus pianolai. Jie gerokai papildė ir praplėtė muzikos įrašų istorijos suvokimą ir atskleidė naują muzikologinių tyrimų lauką. Greta gausybės klasikinės muzikos įrašų didelę dalį sudaro vadinamieji „etniniai“ ritinėliai pianolai. Tai pirmiausia įvairių tautinių bendrijų, susiformavusių JAV po Pirmojo pasaulinio karo, iniciuoti ir įrašyti ritinėliai. Tarp jų yra beveik 350 ritinėlių su lietuviška muzika. Pagrindinis straipsnio tikslas – detaliau paanalizuoti etninės muzikos ritinėlius, išleistus Jungtinėse Amerikos Valstijose. Straipsnyje apžvelgiamas istorinis-socialinis kontekstas, charakterizuojamas mechaninės muzikos „aukso amžius“ (1920–1940), nagrinėjami atskirų JAV tautinių bendrijų mechaninės muzikos įrašai, atlikėjai ir repertuaras. Daroma išvada, kad etninės muzikos ritinėliai pianolai yra reikšmingi dėl unikalios muzikos fiksavimo būdo, unikalių (kitose laikmenose neaptinkamų) muzikos įrašų, užfiksuoto repertuaro ir atlikėjų. Visa tai atspindi tiek atskirų tautinių JAV bendruomenių etninės muzikos raidą, tiek besiformuojančią nacionalinę JAV muziką bei pasaulinės masinės popkultūros užuomazgas.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI:

etninės muzikos įrašai,
mechaniniai muzikos
instrumentai, pianola,
lietuviška muzika.

Techninis progresas ir mechaninės muzikos aukso amžius

XIX a. antroji pusė Europoje pasižymėjo ypač veržliu techniniu progresu. Nauji išradimai į pirmą vietą iškėlė mechanikos laimėjimus. Mechaniniu principu veikiantys įrenginiai skverbėsi į visas gyvenimo sritis, taip pat į meną ir konkrečiai – į muziką. Įvairūs muzikos automatai, išrasti dar viduramžiais, XIX a. buvo ištobulinti ir veikė įvairiai atkurdami garsą – besisukančio būgno, metalinio disko, oro kompresijos ar laikrodinio mechanizmo principu.

Apie 1850 m. Paryžiaus meistro Aleksandro Debaino (1809–1877) sukonstruotas naujas instrumentas – harmoniumas – jau veikė visai kitaip nei ankstesni klavišiniai

instrumentai. Šis pneumatiniu principu veikiantis instrumentas turėjo specialius į vientisą sulankstomą knygą sujungtus kartono lakštus, vadinamus planšetėmis. Tačiau tikrąjį savaime grojantį pianiną, pavadintą pianola, 1895 m. išrado Edwinas Scottas Votey'us (1856–1931) Detroite (MI). Tai buvo didelė prie pianino pristatoma dėžė su 65 klavišais ir pedalais orui specialiaime rezervuare suslėgti. Šia pianola buvo grojama įstačius popierinį ritinėlių su skylutėmis, analogišką naudotiems gatvių vargonėliuose (*barrel organ*). Stambiausia tokių aparatų gamykla pasaulyje tapo „Aeolian Company“ (JAV). Ilgą laiką tai buvo populiariausias ritinėlių formatas, nors lygiagrečiai egzistavo ir 56, ir 73, ir kitą skaičių garsų atkuriantys instrumentai. Galiausiai 1908 m. mechaninių pianinų gamintojai specialiaime susirinkime sutarė naudoti kitą standartą, pasiūlytą firmos „Hupfeld“: visus 88 klavišus dengiančius ir po devynias skylutes colyje (maždaug kas 0,11 cm) turinčius ritinėlius¹. Tačiau firmos, nenorėdamos atsisakyti ankstesnės produkcijos, dar du dešimtmečius gamino pianolas su dvigubu dėklu, leidžiančiu panaudoti tiek 65, tiek ir 88 klavišų formato ritinėlius.

Nusistovėjus ritinėlių standartui prasidėjo pianolų „aukso amžius“ – laikotarpis tarp dviejų pasaulinių karų Europoje bei nuoseklus ir spartus progresas Jungtinėse Amerikos Valstijose. Iki Didžiosios depresijos JAV buvo pasaulio ekonomikos lydere. Tai reiškė visų ekonominio, socialinio ir kultūrinio gyvenimo sričių pažangą. Čia susiformavusi pajėgi vidurinė klasė galėjo įsigyti ne tik pirmos būtinybės daiktų, bet ir prabangos dalykų, tarp jų – pianinus ir pianolas. Savaime grojantis instrumentas kėlė iliuziją, kad profesionaliai muzikuoti galima ir be jokio pasirėngimo. Be to, ritinėlius gaminusios firmos stengėsi išleisti visiems žinomas ir mėgstamas melodijas, tad ritinėlius įsigiję žmonės su dideliu malonumu jas grojo namuose ar svečiuose. Kartu kiekviena šeima laikė prestižo reikalu turėti namuose pianolą. Šių instrumentų populiarumas JAV buvo toks didelis, kad 1919–1923 m. pasiekė piką – per metus būdavo parduodama iki 200 000 instrumentų. JAV prekybos suvestinėse jie užėmė antrą vietą, į pirmą vietą praleisdami tik automobilius (Roehl 1980: 53). Kiek tuo metu būdavo pagaminama ritinėlių, tiksliai nėra apskaičiuota. Manoma, kad kasmet jų išleista dešimtys milijonų. Šie ritinėliai užpildė ne tik JAV rinką, bet buvo masiškai eksportuojami į kitas šalis ir žemynus. Pavyzdžiui, tarp JAV ir Europos kompanijų buvo nusistovėjęs glaudus bendradarbiavimas, ir ritinėliais tiesiog būdavo keičiamasi taip atveriant savo rinkas importinei produkcijai. JAV pagaminti ritinėliai kartu su instrumentais masiškai buvo eksportuojami į Pietų Ameriką (Argentina, Brazilija) ar net į Indiją bei Kiniją.

1 Dažniausiai naudotų ritinėlių formatai ir jų parametrai susisteminti internetinėje Mechaninės muzikos draugijos svetainėje: <http://www.mmdigest.com/Gallery/MMMedia/identifying.html>

Patobulinius instrumentą ir sukūrus natūralų muzikavimą fiksuojantį mechanizmą (*reproducing piano*), buvo pasiekta nauja įrašo kokybė. Tai buvo nebe automatinis ir mechaninis garso pakartojimas, bet meninė interpretacija. Didžiosios kompanijos ėmė kviesti žymius pasaulio muzikus įrašyti savo skambinimą šiuo „atkuriančiu“ pianinu. Tokie įrašai dažniausiai atlikėjo būdavo pasirašomi – autorizuojami, ir iki šiol jie yra vertinami kaip interpretacinio meno šedevrai. Tarp seniausių muzikų, užfiksavusių savo muzikavimą pianola, yra Gabrielius Fauré, Edvardas Griegas ir Carlas Reinecke'ė. Jie tarsi sujungė „tylųjį“ XIX a. muzikos interpretacijos meną su XX a. prasidėjusia garso era (Thomaso Edisono išradimas) ir leido bent iš dalies suprasti kai kuriuos praeito šimtmečio interpretacijos ypatumus. Nemažai įrašų mechaniniam pianinui paliko ir kiti muzikai – George'as Gershwinas, Ignacy'is Janas Paderewskis, Scottas Joplinas, Arthuras Rubinsteinas, Josefas Hofmannas, taip pat rusų kompozitoriai Alexandras Skriabinas, Sergejus Rachmaninovas, Nikolajus Medtneris. Jų interpretacijos, užfiksotos „atkuriančia“ pianola, yra unikalios, vienetinės, nefiksotos kitomis to meto garso įrašymo priemonėmis (gramofono plokštele ar vaško voleliu). Šiandien šie įrašai yra skaitmenizuoti ir tyrinėjami kaip ypač vertingi interpretacinio meno šaltiniai.

„Tautų katilas“ ir siekis išsaugoti tautinį identitetą

Pirmasis pasaulinis karas ir vėliau sekę masinių ligų (šiltinė), nederliaus ir ekonominio nuosmukio metai tapo masinės emigracijos į JAV priežastimi. Nors po karo politiniame Europos žemėlapyje atsirado daug naujų valstybių (tarp jų ir Lietuva), nemaža dalis jų gyventojų ryžosi savo ateitį sieti su „svajonių šalimi“ – Jungtinėmis Amerikos Valstijomis. Nuo 1918–1920 m. socialinė JAV visuomenės struktūra stipriai pakito ir pasipildė dideliu kiekiu naujai susiformavusių etninių bendruomenių. Galima teigti, kad JAV susiformavo „alternatyvi“ Europa su visų tautų atstovais, kurie turėjo rasti būdą tarpusavyje sutarti, kartu gyventi ir dirbti. Reaguodamos į visuomenės pokyčius, didžiosios pianolų ir jų ritinėlių gamintojų firmos, tokios kaip „Connorized“, „Victor Roll“, „US Word Roll“, QRS, pradėjo gaminti ritinėlius, skirtus atskiroms tautinėms bendruomenėms. Pirmiausia tai buvo verslas – etninės bendrijos sudarė naują, dar neišnaudotą rinką. Anksčiau išleisti klasikinės muzikos ritinėliai ar populiarūs anglosaksų melodijos čia neturėjo paklausos, o susiformavusios etninės bendrijos siekė išsaugoti savo kultūrinį identitetą ir pagal galimybes išlaikyti kultūrinės bei muzikines tradicijas bei savo iš Europos atsivežtą repertuarą. Susidarė palanki situacija, kai abi pusės tarsi ieškojo viena kitos: firmos siekė išplėsti rinką ir gauti pelną, tautinės bendrijos – realizuoti savo muzikinį identitetą per įrašus pianolai.

Pradėta masiškai gaminti ir platinti vadinamuosius „etninius“ ritinėlius. Jų etiketės buvo užrašytos atitinkama kalba, juose įgauta atitinkamos bendruomenės liaudies muzika. Tad šie ritinėliai buvo greitai parduodami ir net pakartotinai išleidžiami kelis kartus. Atskirdama šiuos „etninius“ įrašus nuo kitų ritinėlių QRS firma etiketėse ir numeracijoje ėmė spausdinti raidę „F“ (angl. *foreign* – svetimas). Papildomai šiose etiketėse taip pat būdavo nurodoma, kurios tautos ar krašto muzika įrašyta – čekų (Bohemijos), ukrainiečių, švedų, vokiečių ir pan. Kitų firmų ritinėliai tokia savotiška segregacija nepasižymėjo. Jos paprasčiausiai įrašydavo kūrinio pavadinimą ir atlikėjus atitinkamos bendruomenės kalba. Stengtasi visus užrašus užfiksuoti tiksliai, su visais diakritiniais ženklais. Su šiais įrašais neretai dirbdavę eiliniai firmos darbuotojai ne visuomet žinodavo, kaip tiksliai užrašyti vieną ar kitą žodį, todėl nemažai „etninių“ ritinėlių yra su rašybos klaidomis ar neteisingai perskaitytais ir nesuprastais pavadinimais. Pavyzdžiui, iškraipytas lietuviško ritinėlio pavadinimas „Pirmyn i Nanjg Gyvemina“ (Pirmyn į naują gyvenimą) (US Word Roll 12642) arba čekiškas ritinėlis „Modré oči“ („Connorized“ 3611), atspausdintas be diakritinių ženklų.

Reikėtų atkreipti dėmesį, kad „etniniuose“ ritinėliuose ne visuomet buvo tik liaudies muzika. Juose yra nemažai autorinės kūrybos, ir ji atspindi besiformuojančią nacionalinę profesionaliąją muziką tų šalių, kurios naujai susikūrė Europoje po Pirmojo pasaulinio karo. Taip, pavyzdžiui, greta ukrainietiškos *kolomyjkos* randame ir pirmosios nacionalinės ukrainiečių operos fragmentus – Simono Gulak-Artemovskio operos „Zaporožets za Dunaem“ („Zaporožietis už Dunojaus“) finalinę sceną, išleistą Amerikoje veikusios ukrainiečių firmos „Surma“. Tarp lietuviškų ritinėlių aptinkame pirmosios lietuviškos operos „Birutė“ fragmentus (QRS WF7284). Tačiau daug svarbesni čia lietuviškos profesionaliosios instrumentinės muzikos įgrojimai, pirmiausia – Vinco Kudirkos pjesės fortepijonui: valsas „Varpelis“ (QRS F6778), polka „Dėdienė“ (QRS F6651), mazurka „Sudiev“ (QRS F6652). Visi įrašai pagaminti 1922 m., ir tai yra patys pirmieji lietuviškos instrumentinės muzikos įrašai, kitur nedubliuoti ir neperleisti.

Greta liaudies muzikos ir besiformuojančios profesionaliosios muzikos užuomazgų šiuose „etniniuose“ ritinėliuose taip pat galima aptikti „migruojančios“ muzikos. Kai kurios melodijos prigijo daugelyje Amerikos bendruomenių. Jų pirminis šaltinis greitai užsimiršdavo ir šiandien sunkiai atsekamas, tačiau jas pamėgo ir savomis laikė vos ne visi amerikiečiai. Tuo pasinaudojo ritinėlius gaminusios firmos: siekdamos sutaupyti gamybos išlaidas, jos pakeisdavo tik etiketę, bet naudodavo tą pačią pirminę matricą. Taip JAV ėmė formuotis populiariosios kultūros užuomazgos. Pirmojo pasaulinio karo metu Europoje ir Amerikoje išpopuliarėjęs austrų kapelmeisterio Josefo Franzo Wagnerio (1856–1908) dar prieškariniu sukurtas maršas „Unter dem Doppeladler“ („Po dvigalviu

ereliu“) buvo leidžiamas skirtingų Amerikos firmų „pritaikant“ jį kitai bendruomenei – vokiečių, lietuvių, lenkų, anglų. Amerikoje išpopuliarėjo ir havajietiška muzika, sukurta paskutinės nepriklausomų Havajų karalienės Liliuokalani (Lydia Lili'u Loloku Walania Kamaka'eha, 1838–1917). Iki šiol populiarī daina „Aloha Oe“ („Sudievu tau“) yra išleista ir angliškai („Farewell to Thee“; „Piano Style“ 10510; „Connorized“ 10203), ir lietuviškai (QRS WF8740), ir kitomis kalbomis.

Kylant polkos populiarumui Amerikoje, jū buvo sukurta ir įrašyta tiek daug, kad šiandien sunku atsekti tikrą autorystę. Dažnai polkos būdavo pavadintos merginų vardais – Barbara, Mariana, Hanna, Anna, Bronislawa, Stanislawā, Marcelē, Helen, Stephanie... Visų jū pagrindas buvo nuotaikinga ir lengvai įsimenama melodija su paprastu kelių funkcijų pritarimu. Visgi šios polkos turėjo ir tautinių bruožų – dauguma jū priminė tradicinę čekų-slovakų-slovėnų liaudies muzikā. Tai ypač atsiskleidė visoje Amerikoje iškilus „polkų karaliui“ Frankie'ui Yankovičiui (1915–1998). Slovėnų imigrantų šeimoje gimęs Yankovičius visā laikā propagavo slovėnų muzikā, tačiau daugiakultūrėje Amerikos terpėje jo muzikavimas adaptavo ir kitų tautų melodinius motyvus – rusų, austrų / tiroliciu, vokieciu, italų. Kaip pažymi Rimantas Astrauskas, tokia muzika „dažnai kyla iš įvairių Europos tautų tradicinės muzikos gelmių ir jo įvairių aranžuocių autorių ar dar margsnio atlikėjų bei interpretuotojų kontingento, o dar didesnės dalies jū kūrėjai visai nenurodyti arba yra ginčijami iki šiol. Pavyzdžiui, populiaraus pianolų kūrinio „Senelio polka“ autorystės klausimas pasirodė toks painus, kad net jam skirtas mokslinis tyrimas negalėjo pateikti tvirčiau pagrįsto atsakymo ir vietoj vieno galimo autoriaus atsirado du ir daugiau (Włodarek 2005). Tačiau keletas būtent neaiškios autorystės kūrinių (Senelio ir Elenos polkos) trečiajame dešimtmetyje Amerikoje pasiekė tokį populiarumą, kad tapo visuotinai pripažintais ir įvairių tautų atlikėjų griežiamais tarptautiniais kūrinių“ (Astrauskas 2012: 190).

Tautinių bendrijų muzikos įrašai

Atskirų JAV gyvenančių tautų muzika pradėta leisti jau pirmaisiais XX a. metais. Viena stambiausių JAV mechaninių ir automatinų muzikos instrumentų gamintoja „Wurlitzer“ sistemingai leido ne tik anglosaksų, bet ir kitų iš Europos ir įvairių kraštų atvykusiųjų muzikā. Atskiri ritinėliai buvo skirti lenkų, žydų, vokiečių, airių, italų, ispanų, čekų (bohemičių), graikų, prancūzų, rusų, vengrų, lietuvių, švedų, kubiečių, meksikiečių, havajiečių muzikai – iš viso beveik 20 tautų („Wurlitzer“, 1917). Po dešimties metų QRS firmos išleistas katalogas taip pat nurodo beveik 20 tautų muzikā ir pažymi, kad kiekvienai jū yra skirtas atskiras katalogas. Įdomu, kad QRS kataloge minimos

tautos, kurios paskelbė ar atkūrė savo nepriklausomybę (Ukraina, Armėnija), taip pat JAV naujai susiformavusios savarankiškos bendruomenės – kroatų, slovakų, rumunų, net japonų. Čia taip pat minimi rusiški ritinėliai, o greta atskirai dar nurodyti ir slaviški nepatikslinus konkrečios tautybės (matyt, slovėnai) (QRS, 1925). Daugiausia buvo išleista itališkų, vokiškų, lenkiškų ir čekiškų ritinėlių. Ir tai yra susiję tiek su etninės bendruomenės dydžiu (atitinkamai ir didesne rinka), tiek su jos iniciatyviais muzikais, kurie siekė kažkiek uždirbti iš savo muzikinės veiklos, išleisdami įrašus. Pavyzdžiui, tarp čekų ritinėlių daugiausiai buvo nusipelnęs kompozitorius Anthony'is Marešas (1877–1960), tarp lenkų – muzikas, leidėjas ir prekybininkas Władysławas Sajewskis (1872–1948), o tarp lietuvių – bažnyčios vargonininkas ir kompozitorius Jonas Žemaitis (1868–1932). Tik pastaraisiais metais Amerikoje leisti „etniniai“ ritinėliai sulaukė rimtesnių tyrimų. Nors jie dar gana fragmentiški, bet jau yra paskelbta keletas reikšmingų publikacijų: graikų muzikos įrašai pianolai aptarti etnomuzikologo Meletioso Pouliopoulou straipsnyje „Greek Music Piano Rolls in the United States“ (Pouliopoulos 2019), ispanų – dr. Esther Burgos knygoje *Rollos Españoles en Tierras Americanas* (Burgos 2020), o kai kurių Rytų Europos tautų įrašams pianolai skirta knyga *Ethnic Piano Rolls in the United States* (Kučinskas 2021). Pastarojoje apžvelgiami čekų, lenkų, žydų ir lietuvių muzikos įrašai pianolai, taip pat – ir tai ypač reikšminga – pirmą kartą suregistruoti visi žinomi šių tautų ritinėliai. Nors sąrašai nėra baigtiniai, bet jau dabar galima susidaryti vaizdą, kas ir ką įgrojo į ritinėlius, kokią muziką mėgo ir klausėsi atitinkamų bendruomenių žmonės Amerikoje.

Kaip minėta, čekų, arba Bohemijos (taip nurodyta ritinėlių etiketėse), muzikos įrašų pianolai iniciatorius ir daugiausiai šiai veiklai tarp čekų nusipelnęs žmogus buvo Anthony'is Marešas. Jis gimė Klivlande, čekų emigrantų šeimoje. Muzikos pramoko savarankiškai ir netrukus pagarsėjo bendruomenėje kaip orkestro (*band*) dirigentas, kompozitorius bei muzikos instrumentų prekybininkas (įsteigė savo kompaniją). Sudaręs kontraktą muzikos aranžuotėms su viena stambiausių pianolos muzikos kompanijų QRS, jis galėjo savo muziką paskleisti po visą Ameriką. Tarp populiariausių jo muzikos įrašų pianolai yra dainos „Sirotek“ („Našlaitis“; „Connorized“ 3578), „Lístecku Dubový“ („Ažuolo lapelis“; QRS 32609) ir visoje Amerikoje išpopuliarėjusi daina „Life is But Dream“ („Gyvenimas yra tik svajonė“; QRS 32530) (Kukral 2021: 67) (1 pav.).

Čekų muzikos pianolai atlikėja buvo ryški to meto pianistė Marguerite'a Volavy (1886–1951). Gimusi Čekijoje (Brno), fortepijoną studijavo Vienoje pas Theodorą Leschetizky'į. Po sėkmingų koncertinių gastrolių Europoje 1912 m. atvykusi į JAV apsi-stojo Niujorke ir pradėjo bendradarbiauti su įvairiomis pianolų firmomis – „Ampico“, „Aeolian“, „Welte“, bet daugiausia – su QRS. Pasivadinusi George Kerr slapyvardžiu

1 pav. Anthony'io Marešo kūriniai pianolai

Volavy čia atliko pačius sėkmingiausius įrašus. Nelaimingo atsitikimo metu susižeidusi ranką ji nebegalėjo tęsti pianistės karjeros, todėl dirbo muzikos redaktore ir aranžuotoja (Kukral 2021: 68).

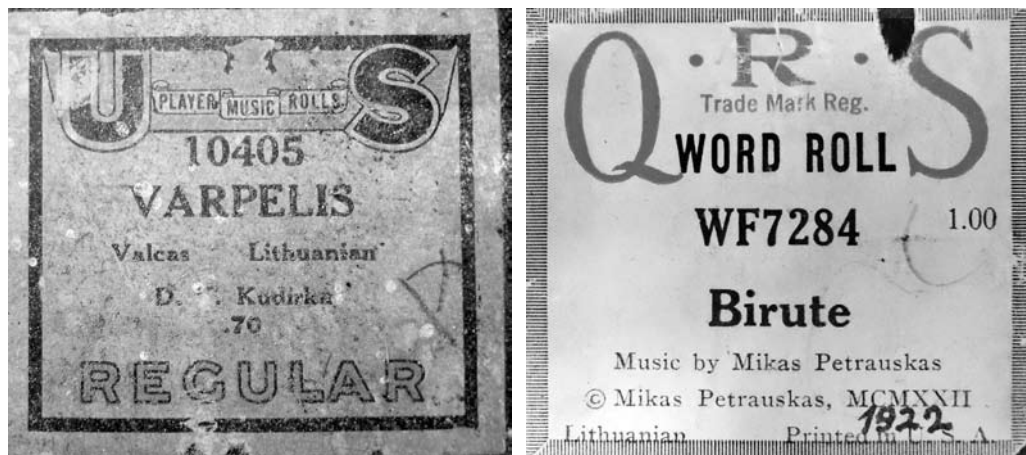
Čekai daugiau telkėsi ir gyveno Klivlande, o lenkai ir lietuviai daugiausia koncentravosi Čikagoje. Čia labai intensyviai vystėsi pramonė ir buvo nesunku gauti darbo. Nors dauguma Rytų Europos imigrantų dirbo garsiose Čikagos gyvulių skerdyklose, augant miestui formavosi ir kultūrinis gyvenimas. Vienas pirmųjų lenkų bendruomenės atstovų, įkūręs muzikos prekių parduotuvę ir pradėjęs leisti lenkų muziką JAV, buvo Sajewskis. Sėkmingas jo verslas atlaikė visas XX a. permainas ir 1977 m. atšventė veiklos 80-metį (Spottswood 1982: 156). Verslo sėkmės paslaptis buvo ta, kad Sajewskis prekiaavo muzikos instrumentais (pianinais ir pianolomis) kartu su specialiai išleista lenkiška muzika (natomis ir garso įrašais). Jis ėmėsi iniciatyvos publikuoti natas ir įkalbėjo ritinėlius gaminusias firmas išleisti lenkiškus ritinėlius (Skalska 2021: 6). Tuo metu buvo leidžiami tik klasikinės muzikos ritinėliai, kurių besiformuojančios tautinės bendruomenės nepirko. Ilgainiui Sajewskio parduotuvė tapo savotišku kultūros centru. Čia susitikdavo ryškesni gausios lenkų bendruomenės muzikai – kompozitoriai ir atlikėjai. Tuo pasinaudodamas leidėjas jiems užsakydavo įrašyti savo meną. Taip natūraliai susiformavo platus Amerikos lenkų muzikinis repertuaras, iki šiol dažnai atliekamas ir pakartotinai publikuojamas (2 pav.).

2 pav. Władysława Sajewskiego
muzikos reikmenų
parduotuvė Čikagoje, 1920
(Library of Congress)

Tarp lietuvių įrašais pianolai susidomėjo vargonininkas ir aktyvus kultūrinio gyvenimo puoselėtojas Jonas Žemaitis. Pamatęs augantį amerikiečių (ir lietuvių) susidomėjimą mechaniniais pianiniais, jis ėmėsi iniciatyvos išleisti šiems instrumentams lietuviškos muzikos. Kaip ir Sajewskis, Žemaitis pats kreipėsi į ritinėlius gaminusias firmas. Pasirašydamas kontraktus su įvairiomis kompanijomis („Connorized“, „US Word Roll“, bet daugiausia – su QRS), Žemaitis gaudavo ir nedidelį honorarą. Pavyzdžiui, pagal sutartį su QRS firma, už kiekvieną parduotą ritinėlį Žemaitis gaudavo po 2 centus už muziką ir dar po 2 centus, jei tai būdavo daina su žodžiais. Tai paskatino vargonininko kūrybiškumą, ir Žemaitis pradėjo kurti ne tik muziką, bet ir eiles. Nors ritinėliuose jis nurodydavo, kad žodžiai yra „Meilės tarnaitės“ ar „Ašaros Džiaugsmo“, nesunku suprasti, jog tai paties Žemaičio poezija, pasirašyta slapyvardžiu (Astrauskas, Kučinskas 2013: 31).

3 pav. Lietuviški ritinėliai pianolai

Lietuviški ritinėliai buvo leidžiami iki 1932 metų. Po Žemaičio mirties daugiau lietuviškų ritinėlių neaptikta.

Lietuviški ritinėliai ypatingi tuo, kad juose pirmą kartą įrašyta lietuvių kompozitorių instrumentinė muzika – tai Vinco Kudirkos, Vincento Nickaus, Jono Žemaičio pjesės fortepijonui. Ne mažiau svarbu ir tai, jog čia užfiksuoti ir pirmosios lietuvių operos, Miko Petrausko „Birutės“, fragmentai – daina „Ant krašto marių“ (QRS, WF7284) (3 pav.).

Iš viso yra suregistruota 350 lietuviškų ritinėlių pianolai, kuriuose įgauta beveik 400 kūrinių (Kučinskas 2014). Vyrauja liaudies šokiai ir dainos, jie sudaro daugiau kaip pusę visų lietuviškų muzikos įrašų. Taip pat nemažai religinės muzikos (giesmių), jau minėtos profesionaliosios muzikos opusų ir skolinių. Šie skoliniai, išleisti kaip lietuviška muzika, iš tiesų yra „klajojančios“ melodijos, paplitusios visoje Amerikoje. Tai yra besiformuojančios populiariosios kultūros ženklai. Pradiniai tokių melodijų šaltiniai šiandien sunkiai atsekami, nes jie daugybę kartų būdavo perleisti kitu pavadinimu, nenurodant autoriaus vardo (arba nurodant neteisingą), vis kitaip aranžuojant. Tarp lietuviškų ritinėlių yra tokie „atklydę“ muzikos įrašai kaip „Melinas Dunajaus“ („Mėlynas Dunojus“, valsas; J. Strausso kūrinys, „US Word Roll“ 10453), „Senelio polka“ (lenkų kompozitoriaus K. Namysłowsky'io kūrinys, QRS F8466) ar „Po dugalviu [dvigalviu] ereliu“ (austrų kompozitoriaus J. F. Wagnerio kūrinys, „US Word Roll“ 10456)².

2 Plaćiau apie lietuviškus ritinėlius pianolai žr. Rimanto Astrausko ir Dariaus Kučinsko publikacijas, nurodytas šio straipsnio literatūros sąrašė.

4 pav. Viktorija Boško
ir jos garsusis įrašas
„Eili, Eili“ (QRS 154)
(Library of Congress)

Amerikos žydai tokios lokalių bendruomenės, kokias buvo sukūrę kitos iš Europos atvykusios tautos, neturėjo. Jų atstovai sėkmingai integrovosi ir veikė įvairiose Amerikos kultūros platformose, tad jiems nebuvo didesnio poreikio jungtis į uždara bendruomenę³. Kita vertus, JAV veikė daug žydų teatrų, vyko tradicinės žydų muzikos šventės, festivaliai, tad žydiškos muzikos poreikis buvo natūralus ir augo su ypač greitai besiplečiančia bendruomene⁴. Žydų muzikos, kaip ir kitų tautų, ritinėlius pianolai leido tos pačios kompanijos, tik ritinėlių etiketės retai būdavo užrašytos hebrajų ar jidiš kalba – dažniausiai naudoti transliteruoti pavadinimai lotyniškais raidėmis. Žydų muzikos ritinėliuose vyraavo vokalinė muzika (dainos), čia daug įrašyta muzikinių fragmentų iš įvairių spektaklių, vodevilių, kurie buvo ypač populiarūs bendruomenėje. Ritinėliuose pianolai dažnai aptinkama pianistės Viktorijos Boško (1887–1977) pavardė (4 pav.).

3 Uždaresnės ir lokalių žydų bendruomenės formavosi religiniu aspektu, bet ne visi Amerikos žydai buvo tikintys.

4 Iki 1924 m. iš Vidurio ir Rytų Europos į JAV atvyko per 2 mln. žydų. Prieiga per internetą: https://en.wikipedia.org/wiki/American_Jews [žiūrėta 2021 10 22].

Gimusi Rusijoje, į JAV ji atvyko dar prieš 1917 m. Rusijos revoliuciją kartu su seserimi smuikininke Natalija. Apsistojusi Niujorke čia buvo žinoma kaip klasikinės muzikos atlikėja bei smuikininko Eugène Ysaÿe akompaniatorė. Vienas žymiausių V. Boško įrašų pianolai yra dainos „Eili, Eili“ („Dieve, Dieve“) interpretacija. Ši daina yra tradicinė žydų religinė giesmė, ypač išpopuliarėjusi Amerikoje, – vien tik pianolai žinoma net 17 šios dainos versijų (Berkman 2021: 99).

Apibendrinimas

Etninės muzikos įrašai pianolai vis dar yra mažai tyrinėti ir nepakankamai įvertinti muzikos istorijos artefaktai. Gaminti ir platinti daugiausia Jungtinėse Amerikos Valstijose 1920–1940 m., šie ritinėliai buvo skirti pirmiausia čia besiformuojančioms tautinėms bendrijoms. Tačiau nemažai tokių ritinėlių buvo atvežta į Europą, taip išplečiant ir gerokai papildant čia leistą muzikos repertuarą. „Etninių“ ritinėlių unikalumas pirmiausia pasireiškia tuo, kad tai yra vienetiniai, niekur kitur nerandami muzikos įrašai. Žinoma, daugiausia šiuose ritinėliuose buvo įgauta liaudies muzikos, tiek instrumentinės (įvairūs šokiai, rateliai), tiek vokalinės (liaudies dainos, religinės giesmės). Tačiau labai svarbus faktas yra tai, jog šie įrašai tapo pirmaisiais (ankstesniais net už Europoje pagamintus garso įrašus) besiformuojančios profesionaliosios muzikos pavyzdžiais tų tautų, kurios atgavo ar paskelbė nepriklausomybę po Pirmojo pasaulinio karo (Vidurio ir Rytų Europos valstybės). Be to, šiuose ritinėliuose greta autorinės instrumentinės muzikos įrašyti ir pirmųjų nacionalinių operų (ukrainiečių, lietuvių) fragmentai.

Etninės muzikos įrašų pianolai tyrimai suintensyvėjo tik pastaraisiais metais. Jau yra paskelbtos atskiros studijos apie ispanų, graikų, čekų, žydų, lietuvių, lenkų muzikos įrašus pianolai (žr. literatūros sąrašą), tačiau visa apimantys ir nuoseklūs šių įrašų tyrimai dar laukia ateityje. Juo labiau kad iki šiol nėra aišku, kiek iš viso buvo išleista tokių ritinėlių, kas ir kada juos įrašė, kiek jų išliko ir kur jie yra saugomi. Didžiosios Amerikos ir Europos bibliotekos ar universitetų bibliotekų specialios kolekcijos daugiausia turi klasikinės muzikos įrašų. Iki šiol nemažai „etninių“ ritinėlių galima atrasti pas privačius kolekcininkus, retkarčiais jie šmėsteli internetiniuose aukcionuose. Etninės muzikos ritinėlių unikalumas ir reikšmė pasaulinės muzikos raidai nekelia abejonių, o jų tyrimai turi plačią perspektyvą.

*Įteikta 2021 10 26
Priimta 2021 12 13*

LITERATŪRA

- Astrauskas, R. Muzika pianolai: įvairių tautų muzikinio bendradarbiavimo aspektai išcivijoje. *Tautosakos darbai*, 2012, t. XLIV, p. 187–206.
- Astrauskas, R.; Kučinskas, D. *Lietuviška muzika pianolai*. Antologija. Kaunas: Technologija, 2013.
- Berkman, B. Jewish Piano Rolls in America. *Ethnic Piano Rolls in the United States*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2021, p. 91–140.
- Burgos Bordonau, E. *Rollos Españoles en Tierras Americanas*. Madrid: IdeaMúsica, 2020.
- Ethnic Piano Rolls in the United States*. Ed. by D. Kučinskas. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2021.
- Ethnic Recordings in America. A Neglected heritage*. Washington: Library of Congress (American Folklife Center), 1982.
- Green, V. *A Passion for Polka*. Berkeley: University of California Press, 1992.
- Kučinskas, D. Lietuviška muzika pianolai. Šaltiniai ir katalogas. *Lietuvos muzikologija*, 2010, t. 11, p. 136–151.
- Kučinskas, D. *Lietuviška muzika pianolai*. Katalogas (ir 7 kompaktinės plokštelės). Kaunas: Naujasis lankas, 2014.
- Kučinskas, D. Lietuviška muzika perforuoto popieriaus ritinėliuose. *Ars & praxis*, 2014, Nr. 2, p. 98–108.
- Kukral, M. Czech, Bohemian, Slovak and Czechoslovak Piano Rolls. *Ethnic Piano Rolls in the United States*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2021, p. 59–90.
- McElhone, K. *Mechanical music*. Buckinghamshire: Shire Publications, 2004.
- Petrauskaitė, D. *Lietuvių muzikinė kultūra Jungtinėse Amerikos Valstijose 1870–1990*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015.
- Pouliopoulos, M. Greek Music Piano Rolls in the United States. *Greek Music in America*. Ed. Tina Bucuvalas. Jackson: University Press of Mississippi, 2019.
- Roehl, H. *Player piano treasury*. New York: The Vestal Press, 1980.
- QRS 1925 September Catalogue*. Chicago: QRS.
- Skalska, K. The Polish Piano Rolls. *Ethnic Piano Rolls in the United States*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2021, p. 1–58.
- Spottswood, R. K. The Sajewski Story: Eighty years of Polish Music in Chicago. *Ethnic Recordings in America. A Neglected Heritage*. Washington: Library of Congress (American Folklife Center), 1982, p. 133–173.
- Žilevičius, J. *Lietuviai muzikai Vakaruose*. Stickney, IL: Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla, 1996.
- Włodarek, K. „Lato z Radiem“: Droga do pięćdziesięciminutowej audycji radiowej po cykliczną imprezę masową: Praca magisterska, wykonana pod kierunkiem prof. dr. hab. Janusza Włodzimierza Adamowskiego, Uniwersytet Warszawski Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych, 2005. Prieiga per internetą: <http://www.latozradiem.pl/2006/_pdf/praca_dyplomowa.pdf> [žiūrėta 2012 11 26].
- Wurlitzer Player Piano. Revised Catalogue of Music Rolls*. New York: Wurlitzer, 1917.

Ethnic music recordings for pianola

SUMMARY. Music for mechanical (player) pianos continues to remain understudied and undervalued. The mechanical principle of recording music tends to raise questions between musicologists regarding the artistic value of such recordings. The significant advancement of the instrument which allowed to convey a pianist's natural interpretation, on the other hand, is underappreciated. For this reason, recordings for player piano played by the most famous performers have only begun to be researched in recent decades. They considerably enhanced and expanded the understanding of the history of recorded music, as well as unveiled a new field in musicological research. In addition to a significant number of classical music recordings, a substantial portion is comprised of so-called "ethnic" piano rolls. The rolls were primarily initiated and recorded by diverse ethnic communities, which formed in the United States after World War I. Over 350 rolls with Lithuanian music exist among all of them.

The aim of this article is to provide an in-depth analysis the ethnic rolls released in the United States. In the terms of the aim, the article consists of a review of the sociohistorical background, the characterization of the "golden era" of mechanical music (1920–1940), and the examination of mechanical music records, performers, and repertoire of specific ethnic communities in the U.S.A. It is concluded that ethnic piano rolls for player pianos are significant due to their unique way of recording music, distinct recordings (which are not present in other media), repertoire and performers. All of this reflects the development of ethnic music in various communities across the United States, as well as the emergence of American national music and the beginnings of global mass – pop – culture.

KEYWORDS:

ethnic music recordings,
mechanical music
instruments, pianola,
Lithuanian music.